

Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova

Sborník příspěvků z konference
konané v Mělníce ve dnech 4. – 5. května 2004

za třicetileté války
a jejich poválečná obnova

USPOŘÁDAL A REDAKČNĚ UPRAVIL

JAN KILIÁN

MĚLNÍK 2004

Vzor citace:

Kilián Jan (red.). Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova.
1. vydání. Středočeský kraj, Regionální muzeum v Mělníku, 2004, 156 s.

CIP – KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova
(2004 : Mělník, Česko)

Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova :
sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech
4. – 5. května 2004 / uspořádal a redakčně upravil Jan Kilián.
1. vyd. – Mělník : Regionální muzeum, 2004
ISBN 80-903453-1-X

711.4 * 911.375.4 * (437.3)

■ věnná města – Česko
■ sborníky konferencí

94(437) – Dějiny Česka a Slovenska

Vydal Středočeský kraj, Regionální muzeum v Mělníku.

1. vydání.

Redaktor publikace: Mgr. Jan Kilán

© Typo, design, tisk: proTEXT Byšice

ISBN 80-903453-1-X

Obsah

Úvodem	s. VII
František MUSIL: <i>Ke vzniku královských věnných měst a jejich vývoji do 2. poloviny 15. století</i>	s. 1
Petr VOREL: <i>Královská věnná města v systému českých měst 16. století</i>	s. 16
Václav LEDVINKA: <i>Česká města v době třicetileté války a problematika jejich vývoje v epoše baroka</i>	s. 22
Marek ĎURČANSKÝ: <i>Agenda podkomořího věnných měst a agenda podkomořího královských měst ve vzájemném porovnání</i>	s. 32
Petr ČERNIKOVSKÝ: <i>Věnná města severovýchodních Čech a jejich poddaní po třicetileté válce</i>	s. 37
Eva TOMKOVÁ: <i>Švédské vpády do Trutnova a Dvora Králové nad Labem</i>	s. 48
Vladimír WOLF: <i>O Dvoře Králové nad Labem po třicetileté válce a o zpracování jeho dějin</i>	s. 56
František ŠEBEK: <i>Z příběhů Poličky v letech 1639–1648 (1650)</i>	s. 60
Pavlna BOUŠKOVÁ: <i>Mělnický měšťan Martin Veselý Brzobohatý ve světle pozůstalostního spisu</i>	s. 63
Jan KILIÁN: <i>Mělnická rekatolizace a náboženská emigrace</i>	s. 71
Ivo ŠULC: <i>Legenda o obrazu sv. Salvátora v konfrontaci s historickou skutečností</i>	s. 97
Olga MERTLÍKOVÁ – Jan ČÍŽEK: <i>Důsledky válečných událostí na vývoj Jaroměře v období třicetileté války</i>	s. 101
Marek MADAJ: <i>Stavební podoba města Trutnova v 16. a 17. století</i>	s. 111
Barbora VIKTORIOVÁ: <i>Barokní výstavba Mělníka</i>	s. 117
Václav HORÁK: <i>Sepulkrální památky Trutnova a Dvora Králové n. L. z let 1500 – 1700</i>	s. 124
Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ: <i>Osudy fondu města Hradce Králové se zřetelem na 17. století</i>	s. 129
Věra SEKOTOVÁ: <i>Archivní fond města Vysokého Mýta. Jeho obsah a osud</i>	s. 133
Redakční poznámka	s. 137
Obrazová příloha	s. 139

fondu prvně uvedeného města. Vladimír Wolf vzápětí v příspěvku o důsledcích války pro Dvůr Králové konstatoval, že stojíme teprve na pokraji dosud neprobádaného tématu a oprávněně tvrdé kritice podrobil nedávný nakladatelský počin o věnných městech z pera Dagmar Krskové. Nový pohled na známou postavu novobydžovského rychtáře Dentulína Táborského přinesl Jaroslav Prokop. Zajímavou sondu do života konkrétního mělnického měšťana ještě z doby před Bílou horou podala Pavlína Boušková při interpretaci jeho pozůstalostního spisu. Osudy jiných Mělnických za rekatolizace přiblížil Jan Kilián a značnou pozornost věnoval také zdejší náboženské emigraci. Důsledky válečných událostí pro Jaroměř společně představili Olga Mertlíková a Jan Čížek. Bohužel pouze přečteny musely být kvůli absenci autorů příspěvky Iva Šulce o legendě vážící se k chrudimskému obrazu svatého Salvátora a Františka Šebka o východočeské Poličce v letech 1634–1648.

Navečer si mohli účastníci konference odpočinout při vernisáži výstavy o Mělníce za třicetileté války ve velkém výstavním sále Regionálního muzea a zájemci se zúčastnili také prohlídky církevních památek města – chrámu svatého Petra a Pavla včetně panoramatického výhledu z jeho věže, kapucínské kostela a kostelíka svatě Ludmily na bývalém předměstí. Den musel být zakončen stylově, tedy degustací proslulých mělnických vín v autentickém sklepení muzea.

Závěrečný blok, jemuž předcházela lektorovaná prohlídka nové stále expozice o vývoji dětského kočárku, byl druhého dne věnován kunsthistorii a možnostem studia. Renesančním a barokním Trutnovem se zabýval Marek Madaj, barokním Mělníkem poté Barbora Viktoriová. Interesantní soubor sepulkrálních památek z Trutnova a ze Dvora Králové představil Václav Horák. Na smutné osudy fondů některých věnných měst upozornili Radek Pokorný s Jiřím Pavlíkem v případě Hradce Králové a Věra Sekotová v případě Vysokého Mýta, jehož stav je i v současné době velmi povážlivý kvůli nestandardnímu uložení a neinventarizování, z čehož fakticky pramení i nezájem badatelů.

Závěrečná diskuse potvrdila potřebu podobných setkání badatelů s tematikou měst 17. a 18. století a nadnesla obecnou otázku koncepce jejich dějin. Řešením by mohla být nyní již vycházející díla autorských kolektivů, kdy každý z přizvaných autorů je specialistou na užší časové období či konkrétně vymezenou problematiku. Organizátoři rovněž vyslovují náčti konkrétně vymezenou problematiku. Organizátoři rovněž vyslovují náčti konkrétně vymezenou problematiku. Organizátoři rovněž vyslovují náčti konkrétně vymezenou problematiku. Organizátoři rovněž vyslovují náčti konkrétně vymezenou problematiku.

Jan Kilián

Ke vzniku královských věnných měst a jejich vývoji do 2. poloviny 15. století

FRANTIŠEK MUSIL

Pojem „královské věnné město“ je v české historické a hlavně regionální literatuře týkající se jednotlivých měst této kategorie velmi často používán, v současné době se objevuje i v řadě propagačních tiskovin souvisejících s aktivitami samosprávy těchto měst a jejich vzájemné spolupráce, ale v historickém bádání vzniku této kategorie měst a jejímu zvláště počátečnímu vývoji byla věnována jen minimální pozornost. Tak jediným souvislejším fundovaným pojednáním o problematice českých královských věnných měst stále zůstává encyklopedické heslo Jaromíra Čelakovského z Ottova naučného slovníku z roku 1907.¹

Instituce královských věnných měst se vyvinula z faktu, že čeští panovníci zřejmě již od zformování českého státu museli zajišťovat odpovídající hmotné a společenské postavení svých manželek případně knížecích a královských vdov pocházejících vesměs z významných panovnických či alespoň říšských vévodských rodin a přinášejících svému manželovi i věno. Toto zajištění zřejmě spočívalo v tom, že panovník postoupil své manželce určité území a důchody z něho plynoucí. Zda k takovému zajištění můžeme počítat pobyt vdovy po knížeti Boleslavovi II. Emmy na Mělníce kolem roku 1000 po Kr., předpokládáný jen na základě údajů na jejich denárových ražbách, je velmi problematičné.² Bližší údaje o majetku královny Gertrudy Babenberské – první manželky krále Vladislava I. a jeho snachy – manželky pozdějšího knížete Bedřicha (od roku 1172) pocházející z uherského královského rodu Arpádovců máme z roce 1167, kdy tyto příslušnice vládnoucího rodu měly určité majetky ve východních Čechách hlavně v povodí Loučně a v uvedeném roce je doloženo, že některé z těchto majetků postoupily zřejmě již před tímto rokem litomyšlským premonstrátům.³ Zda královna Kunhuta (manželka Přemysla Otakara II.) vlastnila Mělník a již zde je možno hledat počátky tradice věnného města, jak bývá někdy uváděno v literatuře,⁴ je nejasné. Listinný doklad o postoupení Mělníka královně Kunhutě neexistuje, pouze v kronice zvané Zlá léta po smrti krále Přemysla II. (část II. pokračování Kosmova), je nejasná zmínka, že 1279 královna Kunhuta odešla z Bezdězu na 3 dny do Mělníka, ke kterému měla nějaký zvláštní vztah.⁵

Skutečnou „prehistorii“ královských věnných měst představuje zřejmě až zabezpečení Václavovy první manželky Guty (jméno Jitka pro tuto královnou a spojování osobního jména Jitka s toponymem Jičín dnešní filologové odmítají⁶) Habsburské. Podle Josefa Šusty při jednání o materiálním zabezpečení královny s jejím otcem římským králem Rudolfem I. Habsburským, k němuž došlo na počátku roku 1287, Rudolf požadoval, aby královna byla zabezpečena důchody z Hradce a některých dalších míst, aniž k tomu uvádí pramenné údaje.⁷ Pro to, že by královna Guta skutečně

Hradec po svém příjezdu do Čech v červenci 1287 nebo někdy později převzala, nejsou žádné doklady. Pouze v roce 1293 je doloženo, že královna Guta vlastnila statky zvané Jičín, z kterých tehdy darovala desátek ve výši šesti hřiven ročně kostelu ve Staré Lysé. Při tom se uvádí, že jde o statky odedávna příslušející ke stolu královny.⁸ Centrem těchto královských majetků tehdy zřejmě ještě nebyl dnešní Jičín, ale toponymum Jičín patřilo nynějšímu Starému Místu u Jičina.⁹

V literatuře se tradičně uvádí, že instituci věnných měst vytvořil Václav II. pro svoji druhou manželku Alžbětu (Elišku) Rejčku (Richenzu), dceru vévody pomoránského a později polského krále Přemysla II.¹⁰ Pramenné doklady to však nijak nepotvrzují. Není známo, že by Václav II. postoupil Alžbětě Jičínsko, kdysi náležející královně Gutě, nebo ji jinak zabezpečil hned po svatbě. Zdá se, že král Alžbětu zabezpečil až v červnu 1305, když cítil, že se blíží konec jeho života. Tehdy podle svědectví Zbraslavské kroniky osmnáctileté Alžbětě (Elišce) Rejčce (Richenze), která mu v této době porodila první dceru, odkázal částku 20 000 hřiven stříbra, aniž by ji nějak blíže specifikoval.¹¹ Další prameny k řešení otázky zabezpečení královny Alžběty Rejčky (Richezny) nemáme, takže zmíněné tradiční tvrzení o vytvoření instituce věnných měst králem Václavem II. nelze nijak doložit. Nelze však vyloučit to, že myšlenka zabezpečit do budoucna královny výnosy z některých královských měst mohla v době vlády Václava II. skutečně vzniknout.

Konkrétnější údaje o formě zajištění české královny formou věnných měst a o vstupu těchto měst do politického dění máme až z doby krátce po vymření rodu Přemyslovců po meči v roce 1306. V roce 1306, aby bylo možné prosadit na český trůn Rudolfa, syna římského krále Albrechta (Habsburského), byl sjednán sňatek mezi královnou-vdovou Alžbětou (Eliškou) Rejčkou (Richenzou) a Rudolfem. Rudolf však zemřel již 3. července 1307 při obléhání Horažďovic a podobně jako Václav II. těsně před smrtí hmotně zajistil svoji manželku. Její zajištění zvýšil z 20 000 na 40 000 hřiven a podle údajů Zbraslavské kroniky tento královnin příjem zajistil důchody z královských měst Hradce, Chrudimě, Vysokého Mýta a několika dalších v kronice však nejmenovaných.¹² Úplný výčet těchto měst je uveden až v listině římského krále Albrechta I. a rakouského vévody Fridricha Sličného, bratra zesnulého Rudolfa, která byla vydána v době jejich vojenského tažení do Čech ve vojenském ležení u opatovického kláštera dne 5. října 1307¹³ za přítomnosti královny-vdovy Alžběty (Elišky) Rejčky (Richenzy), která sem byla odvedena po útěku z Prahy, kde se cítila ohrožena stoupenci Jindřicha Korutanského. Kromě tří již zmíněných měst to byla ještě Polička a Jaroměř. Více věnných měst tehdy nebylo. Základ příjmu z těchto měst spočíval v tom, že královně byl odváděn pravidelně plat měšťanů za propůjčení území, na němž město stálo (tzv. šosovné nebo komorní plat) a dále daně, které byly v městech vybírány. Ty však nebyly vybírány zpočátku pravidelně.

Vojenské tažení Habsburků v roce 1307 mělo za cíl zajistit po Rudolfově smrti v Čechách královský trůn pro Rudolfova mladšího bratra, zmíněného Fridricha Sličného proti Jindřichovi Korutanskému, kterého část české šlechty zvolila českým králem již 15. 8. 1307 vzhledem k tomu, že byl manželem dcery Václava II. Anny. Vojenskou základem habsburské strany v Čechách v probíhajícím konfliktu se měla stát právě vyjmenovaná města náležející královně-vdově Alžbětě (Elišce) Rejčce (Richenze), která se pochopitelně postavila na stranu svého švagra a souhlasila s vložím habsburských posádek do svých měst. Tím věnná města poprvé vstoupila jako význačný prvek do vojenských událostí a současně se ukázala i snaha jejich obyvatel těžit z politického dění. Měšťané se zřejmě nespokojili jen s příkazem královny k vpuštění německých

posádek do svých měst, ale za tuto službu požadovali další posílení svých ekonomických i politických pozic, které zajišťovala zmíněná listina z 5. 10. 1307. Přitom z právního hlediska ani římský král Albrecht I., ani rakouský vévoda Fridrich Sličný neměl tehdy právo potvrzovat privilegia českých královských měst. Fridrich Sličný se pravděpodobně v této době považoval již za českého krále, kterým se však potom nikdy nestal. Zmíněné privilegium výrazně rozšířilo práva pěti zmíněných měst a nejvíce samotného Hradce Králové, jehož představitelé zřejmě při jednání s Habsburky zastupovali všechna města. Zmíněným privilegiem v oblasti ekonomické bylo umožněno obchodníkům z těchto měst nakupovat i kutnohorské stříbro, které dosud výlučně náleželo královským urburefům. V oblasti soudní a správní byla výrazně rozšířena pravomoc městských rad na úkor práv rychtáře a podkomořího, byly sníženy královské berně z městských gruntů i venkovských statků měšťanů. Panovník se dále zavázal poskytovat zdarma kámen na výstavbu měst. Hradec Králové si kromě toho ještě vymohl rozšíření tržního práva, dále právo skladu a postoupení kusu královského lesa Boru v sousedství města hradeckým měšťanům. Tato poslední donace měla zajistit dostatek dřeva potřebného pro další výstavbu města.

Na základě dohody stvrzené listinou z 5. 10. 1307 vstoupily do uvedených královských měst vojenské oddíly prosazující v Čechách habsburské zájmy. Tyto oddíly naverboval především sám římský král Albrecht I. Byly složené ze žoldnéřů z nejrůznějších částí Svaté říše římské. Žoldnéři v Čechách, nejčastěji označovaní jako Švábové, měli ve věnných městech přečkat zimu 1307/1308. Německé či „švábské“ žoldnéřské oddíly často z uvedených věnných měst přepadaly jejich okolí, jednak s cílem zajistit si obživu, neboť zásobování těchto posádek bylo velmi obtížné, jednak s cílem získat kořist. To vyvolávalo nenávisť východočeské šlechty z okolí věnných měst proti těmto posádkám, neboť jejich nájezdy zasahovaly velmi nepříznivě šlechtické majetky. Proto mezi těmito žoldnéřskými oddíly z královských věnných měst a okolní šlechtou docházelo často ke konfliktům. K největší srážce došlo v lednu 1308 mezi německými žoldnéři, kteří postupovali od Chrudimi k Vysokému Mýtu, aby se spojili se zdejší posádkou a společně postupovali vstříc zásobovacímu oddílu, který byl z iniciativy krále Albrechta I. vypraven z Moravy na pomoc žoldnéřům umístěným v královských věnných městech. K bitvě došlo mezi vesnicemi Turovem a Opočnem v povodí Loučné nedaleko Uherska. V čele českých oddílů, které se postavily habsburským žoldnéřům, byl blíže neznámý Ctibor z Uherska. Ctiborovi bojovníci zvítězili a většina německých žoldnéřů byla pobita nebo padla do zajetí.¹⁴

Ani žoldnéřské oddíly umístěné v královských věnných městech však neprosadily habsburskou vládu v Čechách, neboť většina české šlechty se přiklonila na stranu Jindřicha Korutanského. Nakonec se dne 14. srpna 1308 Fridrich Sličný dohodl s Jindřichem Korutanským a vzdal se za odstupné 45 000 kop grošů pražských nároků na český trůn.¹⁵ Jeho vojska postupně do konce roku 1308 opustila Čechy. Ve smlouvě mezi Filipem Sličným a Jindřichem Korutanským byly zajištěny i nároky královny-vdovy Alžběty (Elišky) Rejčky (Richenzy) na věnná města, která však ve smlouvě výslovně jmenována nejsou. Královna-vdova se ihned po uzavření smlouvy vrátila z Rakous, kam odešla na podzim 1307 kvůli své bezpečnosti, a již 18. srpna 1308 v Nymburce potvrdila všechna práva svých měst.¹⁶ Za své vdovské sídlo si zvolila Hradec. Proto je někdy ve Zbraslavské kronice¹⁷ i některých dalších vyprávěcích pramenech označována jako Hradecká královna. Hradec jako sídlo královny-vdovy zaujal beze sporu přední místo mezi českými královskými věnnými městy, ale královna zde pobývala asi jen do roku 1318. Proto tradice spojující rozsáhlou výstavbu

gotického Hradce s touto královnou je nutno posuzovat velmi opatrně. Sídlem královny v Hradci byl dnes zcela zaniklý hradecký starší hrad stávající někde v areálu dnešního Městského kulturního střediska a Lékařské knihovny. Za prokazatelné je možno považovat založení farního chrámu sv. Ducha v Hradci Králové Alžbětou (Eliškou) Rejčkou (Richenzou), čemuž nasvědčuje samotné patrocinium. Svátek sv. Ducha hrál totiž v životě Alžběty významnou roli. Tento den v roce 1303 byla korunována českou královnou.¹⁸

Hradec Králové jako hlavní sídlo královny-vdovy Alžběty (Elišky) Rejčky (Richenzy) se stal i svědkem bojů české šlechty s panovníkem Janem Lucemburským v letech 1315 – 1316 v souvislosti s konfliktem panovníka s Jindřichem (I.) z Lipé, který souvisel i s napětím mezi královnou-vdovou a Eliškou Přemyslovnou, manželkou Jana Lucemburského. Ještě v říjnu 1315 potvrdil král Jan veškerá práva královny-vdovy Alžběty Rejčky k jejím věnným městům.¹⁹ Současně ale již vrcholilo v této době napětí mezi Jindřichem (I.) z Lipé a panovníkem způsobené též tím, že Jindřich údajně zorganizoval zasnoubení dcery Alžběty (Elišky) Rejčky (Richenzy) rovněž Alžběty, kterou měla s králem Václavem II., proti vůli Alžbětiny nevlastní sestry, královny Elišky Přemyslovny, s Jindřichem vévodou Javorským. 26. října 1315 byl Jindřich I. z Lipé zbaven své funkce podkomořího a uvězněn ve věži hradu Týřova. To vyvolalo vzpouru stoupenců Jindřichových především z rozrodu Ronovců – šlo o příslušníky rodů z Dubé, z Lichtemburka, ze Žleb, z Klinštejna, ale např. i rodu Vartemberků (rozrod Markvarticů). K dalšímu zostření situace došlo, když královna-vdova Alžběta (Eliška) Rejčka (Richenza) v roce 1316 souhlasila s umístěním slezských vojenských oddílů svého zetě, zmíněného Jindřicha, vévody Javorského, ve svých východočeských věnných městech. Tyto oddíly měly v probíhajícím konfliktu hájit zájmy Jindřicha I. z Lipé. Nejsilnější posádka byla umístěna v Hradci Králové. V dubnu 1316 došlo k dohodě mezi panovníkem a stranou Jindřicha I. z Lipé. Jindřich I. z Lipé byl na základě rukojemství sedmi příbuzných v čele s nejstarším Jindřichovým synem Čeňkem a zástavy devíti hradů propuštěn z vězení.²⁰ Válka v zemi však pokračovala dále. Král Jan se zmocnil tří věnných měst – Vysokého Mýta, Poličky a Jaroměře, když jejich obyvatelé ze strachu před obléháním se králi dobrovolně poddali a slezské posádky tato města opustily, později se král blíže neznámým způsobem zmocnil i dalších dvou věnných měst Hradce a Chrudimě.²¹ Konflikt v zemi byl nakonec uzavřen na sněmu v Domažlicích v dubnu 1318, který znamenal vítězství šlechty. Král musel souhlasit s posílením vlivu šlechty v zemi i s rozchvácením svého majetku.

V souvislosti s domažlickým mírem, soudě dle následujícího vývoje, byla pravděpodobně řešena i otázka postavení královských věnných měst a vztahu krále Jana ke královně-vdově Alžbětě (Elišce) Rejčce (Richenze). 1. listopadu 1318 potvrdil král Jan stará privilegia města Hradce Králové. V potvzení, k němuž došlo v Nymburce, kam museli představitelé města Hradce Králové za panovníkem přijít, se připomíná, že sice město vystoupilo proti svému králi, ale že mu král tento čin promíjí a svojí laskavostí jeho dosavadní privilegia obnovuje a rovněž slibuje, že město nebude zastavovat.²² Z tohoto potvrzení je možno usuzovat, že město bylo již v rukou krále a královna-vdova Alžběta (Eliška) Rejčka (Richenza) v Hradci snad tehdy již ani nepobývala. Přesné datum odchodu královny-vdovy z Hradce na Moravu do Brna není známo. Literatura obvykle uvádí rok 1318, někdy je tento odchod kladen až do prosince 1318.²³ Faktem ale je, že pobyt královny-vdovy Elišky Rejčky je v Brně prokazatelně doložen až v roce 1320.²⁴ Zda již v tomto roce pobývala v dnes již neexistujícím domě na severní straně Dominikánského náměstí (tehdy Rybí trh) v Brně,²⁵ který ji král

v roce 1322 postoupil,²⁶ nelze jednoznačně rozhodnout. 13. 5. 1319, v době, kdy je místo pobytu královny-vdovy nejasné, se s ní král Jan vyrovnal a slíbil jí poskytnout jako náhradu za její věno pojištěné na věnných městech plat 10 000 kop rošů, který měl být královně zaplacen z kutnohorské urbury.²⁷ Poněvadž tento plat nebyl královně-vdově v plném rozsahu poskytnut, postoupil jí král Jan ve výši dlužné částky (2 180 kop grošů) v roce 1321 důchody na Moravě z Hustopečí a Měšina a téměř současně slíbil v případě nezaplacení těchto důchodů poskytnout náhradu ve výši 2 000 kop grošů z kutnohorské urbury.²⁸ Tímto finančním vyrovnáním asi definitivně bývalá východočeská královská věnná města přešla do správy královské komory a ztratila svůj zvláštní charakter. Pouhou tradicí soudobými prameny nedoloženou je tvrzení, že královna-vdova měla i nadále těsný vztah k Hradci Králové a že se sem vrátila těsně před smrtí a zde 14. října 1335 zemřela (jako den jejího úmrtí je však ve všech soudobých pramenech uváděn 19. říjen) a teprve po smrti byla převezena do starobrněnského cisterciáckého kláštera,²⁹ který v roce 1323 založila, kde na sklonku svého života žila a kde je rovněž pohřbena. Dokladem toho, že určitý vztah Alžběty Rejčky k jejím bývalým východočeským věnným městům trval i po jejím odchodu na Moravu je to, že v roce 1322 jí král Jan postoupil patronátní právo ke kostelu v Poličce, a že ve své závěti, sepsané v říjnu 1335, odkázala 50 kop grošů kostelu sv. Ducha v Hradci Králové a 10 kop grošů hradeckým minoritům.³⁰ Zdá se, že král Jan neudržel správu všech bývalých věnných měst ve svých rukou a některá z nich byla zastavena. Je to doloženo tím, že Janův syn Karel, když v roce 1333 převzal správu Čech, musel vykupovat Hradec (Králové) a Vysoké Mýto.³¹

Odchodem Alžběty (Elišky) Rejčky (Richenzy) z Hradce Králové na Moravu zřejmě končí první období fungování instituce východočeských královských věnných měst, kdy tato města hrála především důležitou vojensko-strategickou roli v tehdejších vnitropolitických konfliktech (prosazování zájmů habsburské kandidatury v Čechách, později opora šlechtické skupiny kolem Jindřicha I. z Lipé). O formě správy věnných měst a jejich hospodářských výnosech pro toto období nemáme žádné doklady.

V souvislosti se složitou vnitropolitickou situací v době vlády Jana Lucemburského se mezi královská věnná města zařadil i středoečeský Mělník, jestliže ho nebudeme považovat za věnné město již v souvislosti s výše zmíněnými nejasnými údaji z doby kolem roku 1000 a z roku 1279. Po konfliktu mezi králem Janem a jeho manželkou Eliškou Přemyslovnou, kterou podezíral, že ho chce s určitou šlechtickou skupinou zbavit vlády, vykázal král Elišce snad již v roce 1319, kdy musela opustit královský hrad Loket, k pobytu a zřejmě i k materiálnímu zajištění město Mělník. Zde měla žít v ústraní mimo politické dění. Listinný doklad o předání Mělníka Elišce Přemyslovně sice nemáme, ale již 15. 8. 1320 v souvislosti s poskytnutím platu z mlýna u Mělníka klášteru dominikánek v Praze u sv. Vavřince (Anenské náměstí na Starém Městě pražském) označuje královna Eliška Přemyslovna Mělník jako „naše město“.³² V letech 1322 – 1325 však Eliška Přemyslovna nepobývala na Mělníku, neboť žila u své dcery v Bavorsku. Naposledy datovala královna Eliška listinu na Mělníku dne 17. 10. 1327. Touto listinou postoupila 3 lány v Brozanech u Mělníka Konrádovi, svému komořímu a příbuznému Gotšalka, kterému tyto 3 lány darovala již královna Guta.³³ Po smrti královny Elišky Přemyslovny dne 28. 9. 1330 se zřejmě i Mělník opět vrátil do přímé královské správy.³⁴

Údaje o tom, že by se některá ze zmiňovaných věnných měst dostala do správy dalších lucemburských královen – druhé manželky Jana Lucemburského Beatrice

Bourbonské či prvních dvou manželek Karla IV. – Blanky z Valois a Anny Falcké neexistují. Dokonce ani v návrhu zákoníku Karla IV. „Maiestas Carolina“, který vznikl na počátku 50. let 14. století, není o instituci věnných měst zmínka. Instituce věnných měst snad ožila v roce 1353, kdy Karel IV. podle údajů literatury, nedoložených však odkazem na prameny, pojistil své třetí manželce Anně Svídnické věno ve výši 15 000 hřiven stříbra na městech Hradci Králové, Vysokém Mýtě a Poličce³⁵. V roce 1363 podle údajů literatury postoupil Karel IV. tato města rovněž své čtvrté manželce Alžbětě (Elišce) Pomořanské a později k nim měly přibýt Mělník, Kostelec nad Labem, Jaroměř, Dvůr Králové nad Labem a Trutnov.³⁶ Údaje pramenů jsou však trochu odlišné. Přímý doklad o předání věnných měst Alžbětě (Elišce) Pomořanské neexistuje a o listině ze září 1363, kterou Karel IV. přikazuje měšťanům věnných měst složit slib věrnosti nové královně Alžbětě (Elišce) Pomořanské, se dozvídáme jen ze slibu, který učinili 15. 9. 1363 konšelé měst Hradce Králové, Chrudimě a Vysokého Mýta. Tento dokument stejného znění je uložen v archívech uvedených měst,³⁷ o tom, že by skládali slib i konšelé Jaroměře a Poličky neexistuje doklad. V roce 1371, jak svědčí stejný slib věrnosti složený konšely Mělníka a Kostelce nad Labem dne 16. března 1371, získala za stejných podmínek královna (císařovna) Alžběta i tato dvě města, přičemž Kostelec nikdy královským městem nebyl.³⁸ Plně se vlády nad věnnými městy ujala Alžběta až po smrti Karla IV. v roce 1378. Tehdy se také Alžběta Pomořanská, podobně jako kdysi Alžběta (Eliška) Rejčka (Richenza), usídlila v Hradci Králové a na zdejším hradě žila až do své smrti 14. února 1392. V této době plně rozhodovala o všech záležitostech věnných měst sama, např. povolila Hradci sobotní trh s volným prodejem masa (1382),³⁹ v témže roce rozhodla o tom, že hradečtí koláčníci mohou péci i chléb.⁴⁰ Žel údaje o působení královny v jiných věnných městech se nedochovaly. Vzhledem k délce svého pobytu a poměrně klidné situaci, za níž v Hradci pobývala, zasáhla do architektonického vývoje města Hradce (Králové) zřejmě mnohem výrazněji než Alžběta (Eliška) Rejčka (Richenza). Podle moderního umělecko-historického bádání je s dobou její vlády spjata především vnitřní výzdoba chrámu sv. Ducha.⁴¹ Působení královnina dvora v Hradci však přineslo měšťanům, a to nejen hradeckým ale i dalších věnných měst, i problémy. V souvislosti s náklady dvora a především výkonem soudní moci, která byla v pravomoci královnina podkomořího, byly od věnných měst vyžadovány zvláštní berně a půjčky, které jim způsobily finanční a hospodářské těžkosti. O těchto problémech věnných měst se však dozvídáme až po smrti královny (císařovny)-vdovy Alžběty Pomořanské, kdy si pět věnných měst stěžovalo králi Václavovi IV. na těžkosti, které jim vláda královny (císařovny)-vdovy Alžběty (Elišky) Pomořanské způsobila. Tato stížnost není sice zachována, ale je dochována odpověď krále Václava IV., který po Alžbětině smrti převzal vládu nad věnnými městy, z června 1395. Tato odpověď je současně potvrzením všech privilegií královských věnných měst (je zde vyjmenováno pět východočeských věnných měst).⁴² Jedině z tohoto dokumentu se dozvídáme, že císařovna Alžběta (Eliška) Pomořanská vládla ve všech pěti východočeských věnných městech, ale není zde zmínka o vládě na Mělníku a v Kostelci nad Labem, která je doložena výše zmíněnými dokumenty.

Z pramenů pocházejících z doby vlády královny (císařovny)-vdovy Alžběty Pomořanské je poprvé možno přesněji rekonstruovat formu vlády královny (císařovny) ve věnných městech. Z výše zmíněných přísah měšťanů několika věnných měst v roce 1363 vidíme, že královna (císařovna) měla svá města v podstatě jako zvláštní zástavu královského majetku, jejíž držba byla omezena určitými zásadami. Především

královna musela slíbit, že její města budou vždy hájit politické zájmy panovníka a budou otevřena jeho vojsku. V případě smrti královny měla města připadnout zpět králi. V případě, že by se královna – vdova znovu provdala, musela města proti vyplacení určité finanční částky předat zpět vládnoucímu králi. Soudě z dalšího vývoje instituce královských věnných měst, se zdá, že počínaje královnou (císařovnou) Alžbětou Pomořanskou bylo odevzdání věnných měst královně vázáno nikoli na její sňatek s českým králem, ale na královninu korunovaci.

Ze zmíněné stížnosti východočeských věnných měst králi Václavovi IV. vidíme, že královna (císařovna) měla pro správu svých měst vlastní dvůr, který byl určitou kopií královského dvora. Působili zde úředníci královny (císařovny), z nichž nejdůležitější byl královnin podkomoří, který prováděl dozor nad jejími městy a z toto titulu svolával i soudy v těchto městech. Z úředníků císařovny Alžběty (Elišky) Pomořanské jsou doloženi podkomoří Hereš z Rožďalovic, Oldřich a jeho zástupce Dětlín, hofrychtář Zdeslav, syn Buzkův.⁴³ Pro svoji potřebu mohla královna (císařovna) vybírat od měšťanů daně. V případě královny (císařovny) Alžběty zřejmě daně i náklady spojené se zasedáním královnina soudu věnná města příliš zatěžovaly. Celý zmíněný královnin dvůr však působil jen po dobu života královny (císařovny), po její smrti, jak svědčí vyřízení stížnosti králem Václavem IV., se věnná města opět vracela do přímé správy krále a jeho úředníků. Aby v budoucnu při správě věnných měst, pokud tato instituce bude obnovena, nedocházelo k problémům, na které si měšťané stěžovali, nařídil král Václav IV. ve zmíněné odpovědi na stížnost, že soudy smí královnin podkomoří svolávat jen jednou za rok, případně ještě tehdy, když by královský soud zasedal i v jiných městech, a berně jim může být královnou ukládána jen tehdy, když bude královská berně uložena i jiným městům a to pouze v takové výši, která je stanovena i pro jiná královská města. Ještě v listopadu 1396 povolil král Václav IV. hradeckým měšťanům jako náhradu za škody, které jim vznikly v době vlády královny císařovny-vdovy Alžběty (Elišky) Pomořanské a domácích válek, vybírat zvláštní poplatky (ungelt) od obchodníků se sukny, rybami a slanečky, kteří nepocházejí z Hradce.⁴⁴

Pokud jde o výkon správy královských věnných měst v letech 1363 – 1378, tedy v době života Karla IV., podílel se na ní jak císař Karel IV., tak i jeho manželka Alžběta. Tak např. v roce 1372 potvrdil Karel IV. obyvatelům všech královských měst včetně věnných právo svobodné dispozice se svým majetkem a svobodu jeho dědění. Alžběta se tohoto potvrzení ani u věnných měst neúčastnila.⁴⁵ V jiných případech však jako paní věnných měst vystupovala sama královna (císařovna) Alžběta, když např. v roce 1374 potvrdzovala některé právní úkony hradeckých měšťanů (např. smlouvu města s Markem kolářem o opravě mostů či smlouvy o majetkových transakcích).⁴⁶

O dalším vývoji instituce královských věnných měst od doby vlády Václava IV. do doby vlády Jiřího z Poděbrad se zmíníme již jen stručněji, neboť tato instituce v podstatě fungovala na principech, které se vytvořily v době vlády královny (císařovny) Alžběty Pomořanské, a které svou odpovědí na stížnost měšťanů věnných měst korigoval král Václav IV.

Další královnou, která měla věnná města ve správě, byla manželka Václava IV. Žofie z rodu bavorských Witelsbachů. Václav IV. zřejmě nepostoupil věnná města Žofii hned po svatbě (2. 5. 1389 Cheb), ale až později, ale zřejmě ještě před korunovaci (15. 3. 1400). Dokument o postoupení věnných měst Žofii neexistuje. O tom, že držela 8 věnných měst (kromě 5 zmiňovaných východočeských měst ještě Mělník, který rovněž již funkci věnného města plnil, a zcela nově Trutnov a Dvůr Králové nad

Labem v severovýchodních Čechách) se dozvídáme až z listiny krále Zikmunda z roku 1412, který jako předpokládaný dědic trůnu potvrdil královnino vlastnictví uvedených měst.⁴⁷ Na základě vztahu krále Václava IV. a jeho manželky Žofie k novým věnným městům Trutnovu a Dvoru Králové nad Labem⁴⁸ usuzujeme, že věnná města dostala královna někdy na přelomu let 1398 a 1399. Dne 2. 12. 1398 totiž potvrdil král Václav IV. vynětí měst Trutnova a Dvora a celého manského obvodu z pravomoci krajských úřadů, které privilegium z roku 1340 zajistil král Jan⁴⁹ a dne 26. 2. 1399 stejná privilegia potvrdila královna Žofie.⁵⁰ Je tedy velmi pravděpodobné, že v uvedeném rozmezí se stala vládkyní těchto dvou, ale snad i ostatních věnných měst.⁵¹ Převzetí moci nad věnnými městy královnou Žofií a dosazení vlastních úředníků k jejich správě se stalo předmětem soudní pře, která přispívá k poznání tehdejšího postavení královských věnných měst. Po dosazení královnina podkomořího, kterému náležela správa příjmů z věnných měst, si stěžoval královský podkomoří Zikmund Huler, že byl zkrácen na svých příjmech. Zemský soud rozhodl, že královna jednala v souladu se zemským právem, podle kterého může hned po převzetí věnných měst dosadit do jejich správy vlastní úředníky.⁵² Tento soudní výrok dokládá, že existence věnných měst a způsob jejich správy byl v této době již pevnou součástí českého zemského práva. Z doby vlády královny Žofie nad věnnými městy velmi pravděpodobně známe i výši ročního platu, který tato města odváděla do královniny pokladny: Hradec Králové – 56 kop grošů, Jaroměř – 36 kop grošů, Polička – 56 kop grošů, Dvůr Králové nad Labem 25 kop grošů, Chrudim – 48 kop grošů, Vysoké Mýto 51 kop grošů, Trutnov 51 a půl kopy grošů a Mělník 50 kop grošů.⁵³ Celkem tedy ze všech věnných měst získala královna ze šosovného (komorních platů) 373,5 kopy grošů. Po Václavově smrti 16. 8. 1419 se však Žofie plně vlády nad věnnými městy zřejmě neujala, neboť již na sklonku roku 1419 opustila zemi a svěřené vladařství nad zemí předala na sněmu v Brně králi Zikmundovi a dožila v Bratislavě, kde zemřela v roce 1425.

V době husitské revoluce instituce královských věnných měst zanikla, hned na počátku husitství většinou po vyhnání německého patriciátu se tato města stala stoupcí revoluce a na politickém dění se podílela prostřednictvím husitských městských svazů. Instituce věnných měst nemohla fungovat i proto, že v této době Čechy fakticky krále neměly a otázka, kdo se králem stane, se řešila až v dalším průběhu revoluce.

Instituce věnných měst byla obnovena až po nastoupení krále Zikmunda na český trůn a po korunovaci jeho manželky Barbory na českou královnu dne 11. 2. 1437 (v té době byla již císařovnou). Tehdy jí král postoupil 8 výše zmíněných věnných měst.⁵⁴ Centrem věnných měst se nestal již Hradec Králové, ale Mělník. Důvodem byl zřejmě silný odpor proti Zikmundovi v Hradci Králové, který se novému králi poddal až 21. 3. 1437, a velmi pravděpodobně i to, že královna by zde neměla kde bydlet, neboť zdejší hrad v husitské revoluci zanikl.⁵⁵ V této době, podobně jako za vlády královny-vdovy Alžběty (Elišky) Rejčky (Richenzy) na počátku 14. století, hrála královna (císařovna) Barbora důležitou roli v tehdejších politických bojích. Královna (císařovna) Barbora se ještě za života svého manžela postavila na stranu té části české šlechty, která proti kandidatuře habsburské (Barbořin zeť rakouský vévoda Albrecht) podporovala kandidaturu příslušníka polského královského rodu na český trůn. Proto se Mělník stal důležitým centrem této „polské“ strany. 29. 5. 1438 se zde konal sjezd, který uznal za českého krále mladšího bratra polského krále Vladislava II. Kazimíra a to v době, kdy habsburská strana uznala jako krále zmíněného Albrechta. Na dalším mělnickém sjezdu na jaře 1439 bylo dosaženo dohody

o míru mezi oběma znesvářenými stranami. V době těchto politicky významných sjezdů však samotná královna (císařovna)-vdova Barbora na Mělníku nepobývala, neboť již v prosinci 1437 hned po úmrtí Zikmundově byla habsburskou stranou donucena odejít do Uher, aby nemohla zasahovat do českého politického dění. Z Uher později utekla do Polska a odtud se na Mělník se vrátila až v červenci 1441. Tehdy se opět plně ujala správy svých věnných měst. K výkonu vlády královnou (císařovnou) Barbory nad věnnými městy však máme jen málo pramenů. Víme, že hned po svém příchodu do Čech a převzetí věnných měst ještě v roce 1441 zastavila Trutnov Hanuši Welflovi z Warnsdorfu.⁵⁶ Nejbouřlivější událostí v královských věnných městech v době vlády královnou (císařovnou) Barbory byl její spor s jaroměřskými měšťany o zdejší rychtu v roce 1445, který skončil neobvyklým rozhodnutím Barbory vyloučit město Jaroměř ze svazku královských věnných měst a postoupit ho do zástavy jako poddanské město tehdy ještě jen významnému pánovi Jiřímu z Poděbrad, kterému se jaroměřští měšťané poddali až v roce 1448.⁵⁷ Královna (císařovna) Barbora zemřela na Mělníku dne 11. 7. 1451 a věnná města se vrátila opět pod přímou správu královského podkomořího. Tento úřad fungoval, i když v této době královský trůn byl ještě neobsazen.

Poslední královnou, která vládla věnnými městy v období, kterému se věnuje tato studie, byla druhá manželka Jiřího z Poděbrad Johana z Rožmitálu, když první manželka Kunhuta ze Šternberka zemřela již v roce 1449, tedy dlouho před volbou Jiřího z Poděbrad za krále. Správu věnných měst převzala Johana z Rožmitálu zřejmě záhy po její korunovaci na královnu (8. 5. 1458). Přímý doklad o předání věnných měst královně Johaně sice neexistuje, ale na to, že je převzala záhy po korunovaci, usuzujeme z toho, že již 12. 5. 1459 poskytla 10 kop grošů českých z platů v Chrudimi tamnímu špitálu, což hned potvrdil i král Jiří.⁵⁸ Z toho, že král potvrdil rozhodnutí královnou o špitální nadaci vidíme, že zřejmě královna Johana nespravovala věnná města zcela samostatně, ale ve spolupráci s králem. Rovněž společně s králem potvrdila královna Johana dne 13. 3. 1467 pro město Mělník výši poplatků, které se odevzdávají úředníkům při potvrzení nové městské rady (10 kop gr. č. dostává podkomoří, 2 kopy gr. hofrychtář a 1 kopy gr. písař), která nemá být překračována.⁵⁹ V některých případech dokonce potvrdil privilegia královských měst sám král Jiří, aniž by vůbec bylo připomenuto, že jde o města královnou. Tak 28. 10. 1459 potvrzuje král Jiří práva Chrudimě,⁶⁰ 2. 12. 1459 stejným způsobem práva Hradce Králové,⁶¹ a 5. 3. 1466 městská práva Jaroměře.⁶² Toto potvrzení je zajímavé tím, že mezi privilegia, která jsou, ovšem v obecné podobě, potvrzována, jsou zmíněna i privilegia královnou Barbory, i když není známo, že by městu vzhledem k výše zmíněnému konfliktu nějaká privilegia poskytla. Někdy počátkem roku 1471 těsně před smrtí potvrdil král Jiří i práva města Mělníka.⁶³ 23. 6. 1467 určil král Jiří sám platy při dosazování nové městské rady pro Vysoké Mýto⁶⁴, když nedlouho předtím (13. 3.) stejný dokument pro Mělník vydala královna společně s králem, jak je uvedeno výše.

Samostatně poskytla královna Johana některá práva pravděpodobně jen Vysokému Mýtu. Ale ani pro tento právní akt nemáme přímý doklad, je o něm jen zmínka v potvrzení privilegii města Vysokého Mýta, které provedl 19. 10. 1471 král Vladislav II.⁶⁵

Po ovdovění královnou Johanou (Jiří z Poděbrad zemřel 22. 3. 1471) bychom ve srovnání s činností předchozích královen-vdov očekávali zintenzívnění její činnosti ve věnných městech. Městská práva královských věnných měst však potvrzoval nově zvolený král Vladislav II., aniž by se v příslušných dokumentech zmínil o tom, že

města jsou v rukou královny-vdovy. Po již zmíněném potvrzení privilegií Vysokého Mýta, kde jsou alespoň zmíněna privilegia královny Johany, následuje 28. 8. 1472 potvrzení privilegií Chrudimě,⁶⁶ 25. 2. 1474 Poličky⁶⁷ a dne 31. 8. 1475 Mělníka⁶⁸, a to bez jakýchkoli zmínek o královně-vdově Johaně. A tak jediným právním aktem, který máme doložený jako samostatný akt královny-vdovy Johany ve vztahu k věnným městům, je potvrzení prodeje dvou mělnických městských ostrovů Machkovi ze Zbraslavic dne 19. 4. 1474.⁶⁹ Z doby působení královny-vdovy Johany z Rožmitálu ve věnných městech chybí i zprávy o jejich úřednících.

Královna-vdova Johana zemřela dne 12. listopadu 1475 a byla pohřbena v kapitulním kostele sv. Petra a Pavla v Mělníce a věnná města opět přešla do správy královského podkomorého.

Vládou královny-vdovy Johany z Rožmitálu na Mělníce končí období, kdy se královny výrazněji podílely na správě věnných měst, v některém z nich i sídlily a často vtáhly svá města do politického dění. V pozdějším období, které již není předmětem této studie, zeslábl bezprostřední osobní styk královen (císařoven) s jejich městy a do popředí vystoupily hlavně finanční záležitosti – materiální zajištění královen (císařoven) z platů plynoucích z věnných měst a jejich správa nabývala postupně výrazně byrokratický charakter.

POZNÁMKY

¹ *Ottův slovník naučný* 26, Praha 1907, s. 546–548 (dále jen ČELAKOVSKÝ, *OSN* ...). O opomíjení problematiky královských věnných měst v soudobém historickém bádání svědčí např. fakt, že nejpodrobnější publikace o starších dějinách českých středověkých měst F. HOFMANN, *České město ve středověku*, Praha 1992 se vůbec o této problematice nezmiňuje. Žel zklamala i nejnovější publikace vydaná z iniciativy města Dvora Králové nad Labem Dagmar KRŠKOVÉ, *Královny a jejich věnná města*, Dvůr Králové nad Labem 2001. Publikace z 216 stran textu věnuje obecnější problematice měst jen osm (!) stránek (s. 11–18), z toho věnným městům pouze stránky čtyři (s. 15–18). Kromě upozornění na listinu krále Václava II., která shrnuje a potvrzuje tehdejší městská práva a je publikována in: *Regesta diplomatica necnon epistolaria Bohemiae et Moraviae* (dále jen *RBM*) II, ed. J. EMLER, Praeae 1882, č. 1346, s. 580–581 (o této publikaci se však autorka nezmiňuje) jsou zde uváděna jen z literatury převzatá často nepřesná fakta. Dokladem nekvalifikovanosti tohoto textu je soustavné označování platů z měst jako „šošovné“ (podtrhuji druhé písmeno š), které zřejmě vzniklo převzetím tiskové chyby (s. 547 výše citovaného slovníkového hesla Jaromíra Čelakovského), aniž by si autorka uvědomila, že jde o tiskovou chybu a plat z měst je nazýván šosovné. Naprostou většinu textu zmíněné publikace tvoří medailonky jednotlivých královen a císařoven převzaté z literatury (s. 19–136), dále podrobnější místy kronikářsky pojaté vyprávění o Dvoře Králové (s. 137–194) a stručné charakteristiky dalších 8 věnných měst (s. 195–212). K zhodnocení této práce odkazují na její recenzi od V. WOLFA in: *Východočeské listy historické* (dále jen *VLH*) č. 19–20, Hradec Králové 2002, s. 301–303.

² K tomu např. A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a turze království Českého* (dále jen *Sedláček, Hrady* ...) XV, Praha 1927, s. 58 a R. TUREK, *Čechy na úsvitě dějin*, Praha 1963, s. 212.

- ³ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále jen *CDB*) I, ed. G. FRIEDRICH, Praeae 1904–1907, č. 399, s. 413–414. Listina je sice považována za falsum, ale její nejnovější rozbor upozorňuje, že základní fakta v ní uvedená, tedy i údaje o majetku zmíněné Gertrudy a její snachy, je možno považovat za prokázaná v době, do které se listina hlásí. K tomu srov. nejnověji Š. GILAR, *Od aktu k falzu, aneb druhý život listiny krále Vladislava I. pro litomyšlské premonstráty z roku 1167*, in: *VLH* č. 21–22, Hradec Králové 2004, s. 231–240. Faktem je, že v době, kdy manželka potomního knížete Bedřicha (v listině je uvedena jen jako Vladislavova snacha, jméno Alžběta není uváděno) dávala své majetky litomyšlským premonstrátům, nebyla ještě vládnoucí kněžnou (tou se stala až v roce 1172), ale fakt o majetku královny i budoucí kněžny svědčí o tom, že v této době již majetkové zabezpečování manželek Přemyslovců bylo plně rozvinuto. Majetky Alžběty již jako kněžny v oblasti Loučenské jsou doloženy i v roce 1186, kdy darovala řádu johanitů dnes zaniklou ves Ledce v Hruťovské provincii, *CDB* I, č. 312, s. 285.
- ⁴ Např. SEDLÁČEK, *Hrady* ...XV, s. 59; B. WACHSMANOVÁ, *Státní zámek na Mělníce*, in: *Mělník, státní zámek, město a památky v okolí*, Praha 1960, s. 2.
- ⁵ „in Mielnik civitatem, quae specialis eius erat...“ *Fontes rerum Bohemicarum – Prameny dějin českých* (dále jen *FRB*) II., ed. J. EMLER, W.W. TOMEK, Praeae, 1874, s. 348. Podle mého názoru nelze z této formulace vyvozovat závěr o vlastnictví Mělníka královnou Kunhutou.
- ⁶ K tomu základní informaci přináší A. PROFOUS, *Místní jména v Čechách II* (*CH-L*), Praha 1949, s. 144–146.
- ⁷ *České dějiny* (dále jen *ČD*) II/1 – J. ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, s. 364.
- ⁸ *RBM* II, č. 1624, s. 698.
- ⁹ K problematice vývoje sídelních poměrů v této oblasti srov. *ČD I/5* – J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonizace v zemích českých*, Praha 1938, s. 865–867.
- ¹⁰ S Václavem II. spojuje vznik instituce královských věnných měst např. ČELAKOVSKÝ, *OSN* ..., s. 546 nebo J. V. ŠIMÁK, *Kronika československá* II, Praha 1925, s. 523–524.
- ¹¹ *Chronicon Aulae Regiae*, *FRB* III, ed. J. EMLER, Praeae 1884 (dále jen *CHAR*), s. 94.
- ¹² *CHAR*, s. 111.
- ¹³ *Codex iuris municipalis regni Bohemiae – Sbírnka pramenů městského práva království Českého II – Privilegia regalium civitatum provincialium – Práva královských měst venkovských z let 1225–1419*, vyd. J. ČELAKOVSKÝ, Praha 1895 (dále jen *CIM* II), č. 83, s. 148–152, regest in: *RBM* II, č. 2149, s. 927–928.
- ¹⁴ *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila (2)*. K vydání připravili J. DAŇHELKA, K. HÁDEK, B. HAVRÁNEK, N. KVÍTKOVÁ, Praha 1988, s. 494–495.
- ¹⁵ *RBM* II, č. 2183 s. 942–945.
- ¹⁶ *CIM* II, č. 87, s. 159–160, regest in: *RBM* II, č. 2184 (chybně uvedeno 2174), s. 945.
- ¹⁷ Tak je označována např. v roce 1315, 1317, 1322 a 1335 (v posledních dvou případech však s poznámkou dříve), k tomu srov. *CHAR*, s. 229, 243, 261 a 330.
- ¹⁸ K lokalizaci tohoto hradu podrobněji M. RICHTER – V. VOKOLEK, *Hradec Králové. Slovan-ské hradiště a počátky středověkého města*, Hradec Králové 1995, s. 119–120, ke kostelu sv. Ducha, J. MIHULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850 I/2*, Hradec Králové 1997 (dále jen *MIHULKA, Dějiny I/2*...), s. 367 (pozn. č. 4) a odkaz č. 41 této stati.
- ¹⁹ *RBM* III, ed. J. EMLER, Praeae 1890, č. 282, s. 114.
- ²⁰ *RBM* III, č. 305, s. 122.

- ²¹ O složitém vývoji v Čechách v letech 1315 – 1316 podrobně pojednává CHAR, s. 219–234.
- ²² RBM III, č. 470, s. 193–194.
- ²³ Do roku 1318 bez bližší specifikace klade odchod Alžběty (Elišky) Rejčky (Richenzy) např. J. SOLAŘ, *Dějepis Hradce Králové nad Labem a biskupství hradeckého*, Praha 1870, s. 11–12 a J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850 I/1*, Hradec Králové 1996 (dále jen MIKULKA, *Dějiny... I/1*), s. 32–33, o prosinci 1318 jako měsíci odchodu královny-vdovy z Hradce Králové se zmiňuje A. KUBÍČEK – Z. WIRTH, *Hradec Králové – město českých královen – město Ulrichovo*, Hradec Králové 1939, s. 20, o konci roku 1318 jako předání věnných měst králi Janu Lucemburskému a odchodu Elišky na Moravu za Jindřichem I. z Lipé se zmiňuje i K. STLOUKAL, *Královna Rejčka*. In: *Královny a kněžny české*, Praha 1996, s. 104.
- ²⁴ Tento rok jako první prokazatelný rok pobytu Elišky v Brně uvádí M. FLODROVÁ, „Královský“ a „markraběcí“ dům v Brně. In: *Brno v minulosti a dnes 13*, 1995 (dále jen FLODROVÁ, „Královský“ a „markraběcí“ dům...), s. 74, ale bez pramenného doložení.
- ²⁵ K místu pobytu Elišky Rejčky v Brně srov. FLODROVÁ, „Královský“ a „markraběcí“ dům..., s. 65–89, nejdůležitější údaje na s. 86–88.
- ²⁶ RBM III, č. 819, s. 327.
- ²⁷ RBM III, č. 502, s. 206.
- ²⁸ RBM III, č. 694, s. 289–290 a č. 695, s. 290.
- ²⁹ Toto uvádí MIKULKA, *Dějiny... I/1*, s. 33 s odkazem na tradici ve starobrněnském klášteře.
- ³⁰ RBM III, č. 797, s. 321 a *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VII*, ed. P. CHLU-METZKY – J. CHYTIL, Brünn 1858, č. 87, s. 67.
- ³¹ O vyplení Hradce Králové vypráví sám Karel ve svém životopise, k tomu srov. *Vita Caroli Quarti* – KAREL IV. Vlastní životopis, Praha 1978, s. 70, dále CHAR, s. 318.
- ³² K okolnostem příchodu Elišky Přemyslovny na Mělník srov. např. J. ŠUSTA, *Eliška Přemyslovna*. In: *Královny a kněžny české*, Praha 1996, s. 93–94, citovaná listina publikována in: RBM III, č. 603, s. 255–256.
- ³³ RBM III, č. 1380, s. 541–542.
- ³⁴ Tomu nasvědčuje např. fakt, že již v roce 1331 potvrzuje král Jan zmíněnou donaci zesnulé královny jejímu komořimu Konrádovi v Brozanech.
- ³⁵ MIKULKA, *Dějiny... I/1*, s. 37. Odkaz č. 7, který uvádí k tomu údaji, se týká úplně jiné záležitosti, k tomu srov. MIKULKA, *Dějiny... I/2*, s. 368.
- ³⁶ MIKULKA, *Dějiny... I/1*, s. 37. I k tomuto údaji se vztahuje připomínka o odkazu č. 7 uvedené v předchozí poznámce. Údaj o Trutnově a Dvoře Králové nad Labem jako věnných městech královny Alžběty (Elišky) Pomořanské je zcela chybný. Tato města v uvedené době ještě věnnými města nebyla. K tomu srov. i pozn. č. 48.
- ³⁷ CIM II, č. 406, s. 588–590.
- ³⁸ CIM II, č. 406, poznámka na s. 590. Vláda Alžběty (Elišky) Pomořanské v Kostelci nad Labem je doložena i výkonem patronátního práva ke zdejšímu kostelu v roce 1372. K tomu srov. *Liber secundus confirmationum ab anno 1369 usque ad a. 1373*, ed. F. A. TINGL, Pragae 1868, s. 81.
- ³⁹ CIM II, č. 581, s. 741–742.
- ⁴⁰ CIM II, č. 582, s. 742–743.
- ⁴¹ V. HRUBÝ, *Katedrála sv. Ducha*, Hradec Králové 2002, s. 30–32 (podíl Elišky Rejčky na stavbě) a 50–51 (podíl Elišky Pomořanské na stavbě). Autor v souvislosti s umělecko historickým

- rozbořem a situací ve městě hlavní podíl na stavbě katedrály a její výzdobě připisuje až Elišce Pomořanské.
- ⁴² CIM II, č. 671, s. 863–865.
- ⁴³ *Codex iuris municipalis regni Bohemiae – Sbíрка pramenů městského práva království Českého IV/1, – Privilegia nonregalium civitatum provincialium – Práva královských měst venkovských z let 1232 – 1452*, vyd. A. HAAS, Praha 1954, č. 133, s. 197–198 (královnin podkomoří Hereš), Archiv český, čili staré písemné památky české i moravské XIV, Praha 1895, č. 37, s. 523 (hofrychtář, podkomoří Oldřich a jeho zástupce Dětlín).
- ⁴⁴ CIM II, č. 690, s. 885–886.
- ⁴⁵ CIM II, č. 455–479, s. 649–673.
- ⁴⁶ CIM II, č. 524, s. 683–684, č. 525, s. 684–685.
- ⁴⁷ CIM II, č. 854, s. 1152. Údaj in: MIKULKA...*Dějiny I/1*, s. 39, že držbu věnných měst v uvedeném roce potvrdil Žofii král Václav IV. je chybný. Držbu potvrdil Zikmund jako „čekanec“ trůnu.
- ⁴⁸ V případě Dvora Králové nad Labem sice existuje listina z roku 1368, kterou Karel IV. slibuje obyvatelům města, že v budoucnu nemají být králi ani královnami zastavováni (CIM II, č. 430, s. 622–623), na jejímž základě se objevovaly názory o starším charakteru Dvora Králové jako věnného města. Listina je však falzem pravděpodobně z 15. století (k tomu tamtéž).
- ⁴⁹ CIM II, č. 713, s. 918–919.
- ⁵⁰ CIM II, č. 718, s. 928–930.
- ⁵¹ V literatuře se však obvykle jako rok předání měst královně Žofii uvádí rok její korunovace, tedy rok 1400, i když k tomuto datu není prokazatelný doklad o předání věnných měst. K tomu srov. např. ČELAKOVSKÝ, *OSN...*, s. 546 a J. BOCK, *O komorním platu Trutnova v dochovaných právních rukopisech z 15. a 16. století (Příspěvek k dějinám věnných měst a královské české komory)*. In: *Ročenka Státního okresního archivu v Trutnově 1999* (dále jen BOCK, *O komorním platu Trutnova...*), s. 167.
- ⁵² ČELAKOVSKÝ, *OSN...* s. 546 a *Codex iuris Bohemiae II/2*, ed. H. JIREČEK, Pragae 1870, s. 47. Ze Žofiiných úředníků jsou doloženi kancléř Štěpán a maršálek Mstidruh, k tomu srov. MIKULKA...*Dějiny I/1*, s. 39 a dvorský sudí a královéhradecký rychtář Rafael, k jeho osobě srov. SEDLÁČEK, *Hrady II*, Praha 1883, s. 14.
- ⁵³ K tomu srov. BOCK, *O komorním platu Trutnova...*, s. 159–169, především s. 164. Velmi blízké údaje o příjmech královny z věnných měst uvádí i J. EMLER, *Něco o bernictví českém v obdobích starších*, Památky archeologické 8, 1870, s. 28 – 29. Ve srovnání s výpočtem Bockovým je větší rozdíl jen u Hradce Králové (66 kop proti 56) a nepatrný u Trutnova (53 kop proti 51, 5) a u Vysokého Mýta (50 kop proti 51). J. Emler výši základního příjmu z měst (šosovně) ještě doplňuje výnosem každoročně vypisované berně. Z ní královna podle J. Emlera získávala z Hradce Králové 341 kopu, 20 grošů, z Chrudimě 170 grošů kop, z Jaroměře 100 těžkých hriven, z Vysokého Mýta 230 kop grošů a z Dvora Králové 14 kop grošů, tedy celkem 755 kop a 20 grošů a 100 těžkých hriven. Doklady o výši berně z Poličky, Trutnova a Mělníka Emler neuvádí. Tato výše berně je zřejmě vysvětlením již zmíněné nespokojenosti věnných měst s hospodařením Alžběty (Elišky) Pomořanské (pozn. č. 44). Na Emlerovy údaje pro Hradec Králové se velmi nepřesně odvolává MIKULKA, *Dějiny... I/2*, s. 368, pozn. č. 4.
- ⁵⁴ *Codex iuris municipalis regni Bohemiae – Sbíрка pramenů městského práva království Českého III – Privilegia regalium civitatum provincialium – Práva královských měst venkovských z let 1420–1526*, vyd. J. ČELAKOVSKÝ – G. FRIEDRICH, Praha 1948 (dále

jen *CIM III*, č. 111, s.185–191. Listina je sice datována jen únorem 1437, ale lze předpokládat, že k předání věnných měst došlo po korunovaci nebo těsně před ní.

⁵⁵ K tomu srov. poznámku č. 18.

⁵⁶ *CIM III*, poznámka k dokumentu č. 363 na s. 616.

⁵⁷ Tímto zajímavým a neobvyklým sporem se podrobněji nezabývám, neboť je zevrubně rozebrán v článku V. WOLF, *Jaroměř v letech po husitských válkách*. In: *Minulost Jaroměře. Sborník příspěvků k dějinám města a okolí 2, Jaroměř 1971 (dále jen WOLF, Jaroměř...)*, s. 54–56.

⁵⁸ *CIM III*, č. 214, s. 369–371 a č. 215, s. 372–373.

⁵⁹ *CIM III*, č. 292, s. 503–594.

⁶⁰ *CIM III*, č. 223, s. 381–383.

⁶¹ *CIM III*, č. 224, s. 384–385.

⁶² *CIM III*, č. 283, s. 490–491. Potvrzení privilegií Jaroměře králem Jiřím z Poděbrad znamená, že v této době již město bylo opět plnoprávným královským městem, nikoli městem, které je v zástavě Jiřího z Poděbrad jako soukromé osoby. K návratu Jaroměře mezi královská města však zřejmě došlo již před rokem 1454, kdy potvrdil privilegia tohoto města jako města královského král Ladislav Pohrobek (*CIM III*, č. 173, s. 303–304). WOLF, *Jaroměř...*, s. 60 se domnívá, že město ze zástavy Jiřího z Poděbrad vykoupila královna Johana z Rožmitálu, ale bez uvedení pramene.

⁶³ *CIM III*, č. 315, s. 544–545.

⁶⁴ *CIM III*, č. 294, s. 509–510.

⁶⁵ *CIM III*, č. 319, s. 549–551.

⁶⁶ *CIM III*, č. 338, s. 588 – 589.

⁶⁷ *CIM III*, č. 356, s. 605 – 607.

⁶⁸ *CIM III*, č. 366, s. 622 – 624.

⁶⁹ *CIM III*, č. 358, s. 608 – 610.

ZUSSAMMENFASSUNG

Der Artikel beschäftigt sich mit der Entstehung der Institution der Königlichenleibgedingstädte und ihre Entwicklung bis 2 Hälfte des 15. Jahrhunderts. Die erste schriftliche Nachrichten über diese Institution, die sollte das Material und Finanzniveau der Königinnen sicherzustellen, vor allem in der Zeit des Witwenstandes, sind aus der Zeit des Endes der Regierung des Königes Rudolf I. (July 1307) und aus der folgenden Zeit der Kämpfen zwischen Habsburger und Kartnerseite in Böhmen (1307–1308). Die erste Besitzerin der Königlichenleibgedingstädte war die Königin-zweimal Witwe Elisabeth Richenza in den Jahren 1308 – 1318. Über die Verwaltung dieser Städte (es waren Königgrätz – der Sitz der Königin Elisabeth Richenza, Jaromerz, Hohenmaut, Chrudim und Polička) in dieser Zeit der politischen und militärischen Konflikten, haben wir keine Nachrichten. In den 20en Jahren des 14. Jahrhunderts wurde die Stadt Melnik auch Königlichenleibgedingstadt, wo wohnte die Königin Elisabeth von Premysliden (Gemahlin des Königes Johan von-Luxemburg). Die vollständige Regierung der Königlichenleibgedingstädte entstand wahrscheinlich erst in der Zeit der Königin (Kaiserin) Elisabeth von Pommern, der vierte Gemahlin des Königes Karl IV, die die Königlichenleibgedingstädte in den Jahren 1363 – 1392 besitzte. Die Königin (Kaiserin) in ihrem Sitz – Königgrätz organisierte ihr Hof, der ein Miniatur des Königlichenhofes war. Hof der Königin hatte dieselbe Beamte wie Hof des Königes, z. B. der Burggraf, der Unterkammerer und s. w. Nach dem Tode der Königin fielen die Königlichenleibgedingstädte dem König zurück an. Dann wurden die Städte mit den anderen Königlichenstädten verwaltet. Dieser Stand wurde durch die Landgesetze bestätigt. Königin Sophie, die Gemahlin des Königes Václav IV. übernahm die Königlichenleibgedingstädte im Jahre 1399 und erwarb noch die Städte Königinhof und Tratenau, die Königlichenleibgedingstädte wurden. Die Institution der Königlichenleibgedingstädte in der Zeit der Hussitenrevolution werschwunden, die Königlichenleibgedingstädte beteiligten sich an der Revolution vor allem an der Seite der Hussiten. Im Jahre 1437 übernahm die Königlichenleibgedingstädte die Gemahlin des Königes Zikmund Barbara (vom Dezember 1437 die Witve). Ihr Sitz war schon nicht in Königgrätz, aber in Melnik (die Burg in Königgrätz wurde in der Hussitenrevolution zerstört). Barbara verwaltete ihre Städte bis ihr Tod im Jahre 1451. Auch in der Barbara's Zeit spielten die Königlichenleibgedingstädte wichtige Rolle in den innenpolitischen Kämpfen. Die letzte Königin, die mit den Königlichenleibgedingstädten verbunden wurde, hatte hier auch ihre Beamte und siedelte in Melnik, war Johanna von Rosenthal (Rožmitál) die Gemahlin und von Jahre 1471 die Witve des Königes Georg von Poděbrady. Sie starb in Melnik im Jahre 1475 und wurde hier in der Kirche Sankt Petr und Paul begraben.

Die Gemahlinen der Jagelonner und Habsburger hatte schon keine direkte Bezüge zu den Königlichenleibgedingstädte. Diese Institution veränderte sich nur in ein Form der Finanziellversicherung der Königinnen.